

KONRAD A. CZERNIELEWSKI*

ANTONI STANISŁAW WIĘCKOWSKI (1882–1942) – LEKARZ WOJSKOWY I SPOŁECZNIK

Antoni Stanisław Więckowski¹ należy niewątpliwie do najbardziej barwnych postaci spośród łódzkich bohaterów walk o niepodległość Polski. Był pułkownikiem służby zdrowia, historykiem – badaczem dziejów późnego Cesarstwa Rzymskiego, a także wybitnym działaczem politycznym i społecznikiem. Dodajmy, iż jest patronem jednej z ulic w centrum Łodzi².

Urodził się 12 czerwca 1882 r. w Barchowie, wiosce leżącej na południe od Wyszkowa, w rodzinie Konstantego Więckowskiego i Eufrozyny z Radoszewskich³. W 1891 r. rodzina Więckowskich zamieszkała w Łodzi, a Antoni Stanisław rozpoczął naukę w rosyjskim gimnazjum państwowym. W 1894 r. rodzina przeniosła się do Siedlec, lecz w 1897 r. Więckowski trafił

* Magister Konrad A. Czernielewski pracuje na stanowisku starszego kustosa w Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi.

¹ Bohater niniejszego szkicu nie lubił swego pierwszego imienia. W większości dokumentów zachowanych w CAW WBH używał imienia Stanisław. O owej niechęci do imienia Antoni wspominał jego kolega lekarz por. Wincenty Tomaszewicz (*Ze wspomnień lekarza*, Warszawa 1965, s. 485 i n.; por. też: M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław Więckowski – życie i działalność*, Warszawa 1989, s. 7; M. Serejski, *Stanisław Więckowski (1884–1942)*, „Rocznik Łódzki” 1959, R. II (V), s. 291; *Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa. Lata wojny 1939–1945*, Warszawa 1988, s. 450). Kłopot z imionami płk. A. S. Więckowskiego mieli autorzy *Rocznika Lekarskiego na rok 1936*, Warszawa 1936, s. 617, 657 i 2125.

² K. A. Czernielewski, *Antoni Stanisław Więckowski (1882–1942). Wojskowy, lekarz, historyk i polityk*, [w:] *Bohaterowie trudnych czasów*, red. G. Romanowski, Łódź 2015, t. IX, s. 80.

³ CAW WBH, ap. A. S. Więckowski, akta Krzyża Niepodległości z 6 VI 1931 r.

do Warszawy. Tam też uczył się w gimnazjum, a swą edukację zakończył w 1899 r., bez uzyskania matury. Zdał ją dopiero – jako ekstern – 10 listopada 1904 r. w Carskim Siole, nieopodal Petersburga. Rodzina z racji trudnej sytuacji materialnej musiała często zmieniać miejsce zamieszkania, młody zaś Więckowski, aby zdobyć środki finansowe na naukę, dorabiał korepetycjami lub innymi pracami dorywczymi. Było to zjawisko typowe dla wielu przedstawicieli polskiej młodzieży wywodzącej się z niezbyt zaможных rodzin⁴.

Pod koniec 1904 r. A. S. Więckowski rozpoczął studia humanistyczne na Uniwersytecie Warszawskim. Tam też 28 stycznia następnego roku na wieść o rozruchach w stolicy Rosji, a dzień po wybuchu strajku robotniczego w Warszawie odbył się wiec studencki. I choć był to uniwersytet rosyjski, mający za zadanie rusyfikację społeczeństwa polskiego i przez to nie cieszący się dobrą opinią wśród Polaków, to jego studenci aktywnie uczestniczyli w rewolucyjnych przemianach. Wśród głoszonych wówczas postulatów znalazło się m.in. hasło „unarodowienia szkół”. W tym celu ogłoszono strajk studencki oraz bojkot uczelnianego Sądu Dyscyplinarnego. Warto tu podkreślić, że podobne postulaty wysunęli wówczas studenci związani z PPS, jak i ci skupieni wokół obozu narodowego⁵.

Władze rosyjskie zareagowały na strajk studencki zamknięciem uczelni i zawieszeniem zajęć. Antoni S. Więckowski formalnie był studentem Uniwersytetu Warszawskiego do 16 lutego 1906 r. W ciągu niespełna dwuletniego pobytu w Warszawie większość czasu spędził nie na wykładach, ale na wiecach i zebraniach politycznych. Stał się wówczas zdecydowanym sympatykiem PPS, pisząc odezwy i artykuły, głównie do czasopisma „Nowy Ład”. Prawdopodobnie w Warszawie młody Więckowski poznał swego rówieśnika, Marcelego Handelsmana, także absolwenta Uniwersytetu Warszawskiego, rozpoczynającego wówczas swą bogatą działalność naukową i społeczną⁶.

W 1906 r. Więckowski przeniósł się do Krakowa. Tam rozpoczął studia na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia ukończył 31 lipca 1911 r. uzyskując dyplom doktora wszechnauk lekarskich. Należy podkreślić, że w tamtym czasie uczelnia krakowska przeżywała okres rozkwitu, a pod względem osiągnięć kadry naukowej i poziomu nauczania

⁴ M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław...,* s. 8.

⁵ Tamże, s. 8–9.

⁶ M. Handelsman (1882–1945), wybitny polski prawnik i historyk żydowskiego pochodzenia, mediewista, ale także znawca dziejów nowożytnych i najnowszych, metodolog historii. Zob.: M. Wierzbicka, *Marceli Handelsman*, [w:] *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 175–177; S. Kieniewicz, *Marceli Handelsman*, [w:] *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, Warszawa 1985, s. 256–273.

wyróżniał się zwłaszcza Wydział Lekarski. Do 1898 r. była to jedyna całkowicie polska placówka nauczania medycyny⁷.

W 1911 r. Antoni S. Więckowski podjął decyzję o osiedleniu się w Łodzi, gdzie rozpoczął pracę w szpitalu dla nerwowo i psychicznie chorych „Kochanówka”, położonym ówczesnie na północno-zachodnich peryferiach miasta. Dość szybko awansował, najpierw zostając ordynatorem, a następnie zastępcą dyrektora szpitala. W tym też czasie podjął również pracę naukową, publikując wyniki swych badań na łamach „Neurologii Polskiej”⁸.

Po wybuchu I wojny światowej Łódź i ziemia łódzka stały się w listopadzie i na początku grudnia 1914 r. terenem zaciętych walk między wojskami rosyjskimi i niemieckimi, zwanych operacją łódzką⁹. W listopadzie 1914 r. w wyniku ostrzału artyleryjskiego prowadzonego przez Niemców mocno ucierpiał szpital „Kochanówka”. Byli zabici wśród personelu medycznego i chorych. W tej sytuacji znakomicie zachował się doktor Antoni S. Więckowski, o czym wspominał w 1918 r. lekarz Antoni Mikulski:

Dr Więckowski, który był w Kochanówce nieobecny podczas bombardowania (znajdował się podówczas w Warszawie) uważał za swój obowiązek przywieźć chorych i cenniejszy inwentarz laboratoryjny; po wielu próbach udało mu się to wreszcie, przenocował w Kochanówce i przywiózł chorych i narzędzia¹⁰.

Na przełomie 1914 i 1915 r. Antoni S. Więckowski zajmował się także badaniem ochotników pragnących walczyć o niepodległość Polski w szeregach Legionów Polskich¹¹, jak również organizował i prowadził kursy dla pielęgniarzy i analfabetów. W styczniu tegoż roku, z inicjatywy znanego działacza PPS Jędrzeja Moraczewskiego, powstały w Łodzi pierwsze Koła Patriotów. Jednym z ich inicjatorów był A. S. Więckowski, który został przewodniczącym I Koła¹². Koła prowadziły działalność propagandową i oświatową. W tym też czasie w mieście organizowano spotkania oraz spektakle teatralne. Wystawiono między innymi sztukę *Kościuszko pod*

⁷ Por. uwagi: M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław...*, s. 10.

⁸ Tamże, s. 11.

⁹ Szerzej: G. K. Korolko, *Operacja łódzka 1914. Najciekawsza batalia pierwszej wojny światowej*, Oświęcim 2014.

¹⁰ A. Mikulski, *Szpital dla umysłowo i nerwowo chorych „Kochanówka” pod Łodzią*, [w:] *Księga zbiorowa. Szpital dla umysłowo i nerwowo chorych „Kochanówka” pod Łodzią – ku uczczeniu 15-lecia jego istnienia*, Łódź 1918, s. 57. Chorych przewieziono do innych szpitali łódzkich.

¹¹ CAW WBH, ap. A. S. Więckowski, akta Krzyża Niepodległości z 6 VI 1931 r.

¹² M. Więckowska, *Z działalności „Kół Patriotów” w Łodzi*, [w:] *Dla Polski. Łódź w Legionach*, Łódź 1931, s. 53.

Racławicami, natomiast kobiety zrzeszone w Kołach Patriotów otaczały opieką rodziny łódzkich legionistów¹³.

Antoniego S. Więckowskiego w jego pracy społecznej wspomagała żona, Maria z Klewinów – z którą związek małżeński zawarł 7 października 1911 r.¹⁴ Maria Więckowska z wykształcenia była nauczycielką. W 1919 r. zorganizowała pierwszą w Polsce pracownię psychologiczną, którą kierowała aż do września 1939 r. Była także organizatorką poradni zawodowej Towarzystwa Patronatu nad Młodzieżą Rzemieślniczą i Przemysłową oraz wieloletnim prezesem Towarzystwa Psychologicznego w Łodzi¹⁵.

Działalność na rzecz Legionów Polskich na początku I wojny światowej była trudna: „...gdyż większość społeczeństwa łódzkiego odnosiła się wówczas do ideologii legjonowej i niepodległościowej negatywnie, z początku wręcz wrogo”¹⁶. Opinię tę podzielała także M. Więckowska, podkreślając przy tym ogromną pracę popularyzatorską Jędrzeja Moraczewskiego. Po latach wspominała:

Nikt, jak Moraczewski, nie umiał pokonać i wydrwić poglądów przeciwnika, aby za chwilę spokojnie opowiadać, jak to w Legionach Sieroszewski obiera kartofle, lub jak Adwentowicz, idąc na czele oddziału kawalerji, w obliczu wroga opuszcza lancę i teatralną mowę wygłasza¹⁷.

W dniu 10 lutego 1915 r. Antoni S. Więckowski – prawdopodobnie zagrożony aresztowaniem za działalność w organizacjach niepodległościowych – wstąpił do Legionów Polskich. W zbiorach Muzeum Polskiej Wojskowej Służby Zdrowia zachowała się jego legitymacja wojskowa o nu-

¹³ M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław...*, s. 13.

¹⁴ APŁ, Sąd Grodzki w Łodzi, sygn. 127, Akta w sprawie Marii Więckowskiej o uznanie za zmarłego Antoniego Stanisława Więckowskiego – Świadcstwo ślubu wydane z wyciągu ksiąg kościelnych z 11 IV 1946 r., k. 14–15. Maria Krystyna Klewin urodziła się w 1890 r. jako córka Jana i Eugenii z Vellerów.

¹⁵ Małżeństwo Więckowskich miało dwójkę dzieci: córkę Wandę urodzoną 8 IX 1912 r. i syna Witolda urodzonego 11 V 1917 r. M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław...*, s. 13.

¹⁶ M. Tomaszewska, *Ze wspomnień o Kole Pomocy dla Legionistów Polskich*, [w:] *Dla Polski. Łódź w Legionach*, Łódź 1931, s. 55.

¹⁷ M. Więckowska, *Z działalności „Kół Patryotów” w Łodzi*, [w:] *Dla Polski...*, s. 53. Wacław Sieroszewski (1858–1945) – wybitny polski pisarz, był wachmistrzem 1. pułku ułanów Legionów, później posłem i senatorem w II Rzeczypospolitej. Z kolei Karol Adwentowicz (1871–1958) – także krótko ułan 1. pułku, był jednym z najwybitniejszych aktorów polskich. Szerzej: A. Sieroszewski, *Słowo i czyn. Życie i twórczość Wacława Sieroszewskiego*, Wrocław 2008; C. Leżeński, L. Kukawski, *O kawalerii polskiej XX wieku*, Wrocław 1991, s. 23; *1 Pułk Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego*, [w:] *Wielka księga kawalerii polskiej 1918–1939*, red. P. Rozdżestwieński, Warszawa 2012, s. 12; W. Filler, L. Piotrowski, *Poczet aktorów polskich. Od Solkiego do Lindy*, Warszawa 1998, s. 7–8.

merze 24861. Według podanych tam informacji miał on wówczas 164 cm wzrostu, włosy ciemnoblonde, a oczy niebieskie¹⁸.

W połowie 1915 r. ppor. Antoni S. Więckowski wraz z II Brygadą Legionów znalazł się pod Rokitną, gdzie 13 czerwca doszło do najsłynniejszej szarży kawalerii legionowej przeciwko Rosjanom. Dowodził nią rtm. Zbigniew Dunin-Wąsowicz, który po przekroczeniu bagnistych brzegów rzeczki Rokitnianki, skierował 3. szwadron do odwodu, z 2. zaś szwadronem ruszył do ataku. W ciągu około 15 minut ułani przedarli się przez trzy linie wroga. Z atakujących 63 kawalerzystów, poległo 15, a czterech zmarło z odniesionych ran (tylko dwóch nie odniosło żadnych kontuzji, wróciło sześcioro, a pozostali dostali się do niewoli). Zginął także rtm. Z. Dunin-Wąsowicz. Szarża nie została wykorzystana, bo pododdziały piechoty w niedostatecznym stopniu wsparły ułanów. W listopadzie 1915 r. ze wspomnianych dwóch szwadronów utworzono 2. Pułk Ułanów Legionów Polskich, który w 1919 r. przemianowano na 2. Pułk Szwoleżerów Rokitniańskich¹⁹.

Po szarży w zbieraniu rannych i ich opatrywaniu wziął udział A. S. Więckowski, który podjął nawet starania o pomoc rannym między wrogimi liniami – wojsk austro-węgierskich i II Brygady Legionów Polskich a pozycjami wojsk carskich. W tym celu udał się do Rosjan z listem, w którym strona polska prosiła o wydanie rannych. Niestety, negocjacje przerwano z powodu oddania przypadkowego wystrzału²⁰.

W dniu 25 lutego 1916 r. A. S. Więckowski otrzymał nominację na lekarza – asystenta 6. pp III Brygady Legionów, obejmując stanowisko „medyka” 2. batalionu w tymże pułku. Formowanie oddziału zakończono we wrześniu 1915 r. w Rozprzy pod Piotrkowem Trybunalskim, a ppor. A. S. Więckowskiego wysłano na front na Wołyniu, gdzie w dniach 4–6 lipca 1916 r. wziął udział w największej bitwie Legionów Polskich – pod Kostiuchnowką²¹. W lecie tego roku Więckowski wykazał się wielką odwagą podczas walk pod Sitowiczami. Za okazane męstwo dziękował mu osobiście dowódca pułku, ppłk Mieczysław Neugebauer. W rozkazie wydanym 8 lipca podziękował również całej służbie zdrowia swego pułku: „za pełnienie ofiarnej służby wojskowej ponad obowiązki i w ogniu huragano-

¹⁸ Podaję za: M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzezińska, *Antoni Stanisław...*, s. 14.

¹⁹ *2 Pułk Szwoleżerów Rokitniańskich*, [w:] *Wielka księga kawalerii polskiej...*, s. 10–12.

²⁰ M. Dutkiewicz, *Służba zdrowia Legionów Polskich w latach 1914–1917*, Piotrków 2009, s. 215–216.

²¹ CAW WBH, ap. A. S. Więckowski, akta Krzyża Niepodległości z 6 VI 1931 r.; E. Skarbek, *Zarys historii wojennej 6 Pułku Piechoty Legionów*, Warszawa 1929, s. 2–5. Więcej o bitwie: T. Dudek, *Kostiuchnowka 1916*, Warszawa 2017; P. Waingertner, *Kostiuchnowka 1916. Największa polska bitwa I wojny światowej*, Łódź 2011.

wym”²². Antoni S. Więckowski – jako siódmy żołnierz tego pułku – otrzymał ustanowiony wówczas specjalny Krzyż Pamiątkowy²³, zwany „Krzyżem Wytrwałości”. Ustanowił go ppłk M. Neugebauer rozkazem dziennym z 27 lipca 1916 r. A. S. Więckowski odznaczył się także podczas walk odwrotowych nad Styrem. Jednak 2 sierpnia tego roku z powodu choroby opuścił pułk, by powrócić do niego po miesięcznym pobycie w szpitalu. Kilka miesięcy później – 1 grudnia 1916 r. – otrzymał awans na stopień porucznika²⁴.

W połowie 1917 r. w Legionach Polskich narastał kryzys. Na początku lipca legionieści, którzy nie byli obywatelami Cesarstwa Austro-Węgierskiego, mieli złożyć przysięgę na wierność ustanowionej przez państwa centralne Radzie Regencyjnej i swoim niemieckim zwierzchnikom. Józef Piłsudski postanowił wykorzystać ten fakt do zmiany orientacji politycznej, polecając swoim podkomendnym odmowę złożenia przysięgi. Uważał, że w obliczu braku możliwości pokonania Anglii i Francji na Zachodzie – Niemcy i Austro-Węgry próbują przeciągnąć na swoją stronę Polaków, potrzebując ich do walki z aliantami. Temu celowi miał służyć m.in. tzw. *Akt 5 listopada 1916 r.* zapowiadający utworzenie w przyszłości Królestwa Polskiego pod protektorem państw centralnych. Część legionistów, głównie żołnierze I i częściowo III Brygady, odmówiła złożenia przysięgi. Obywatele austro-węgierscy trafili do Polskiego Korpusu Posiłkowego lub kompanii karnych, pozostali zostali internowani, a Józefa Piłsudskiego i jego najbliższego współpracownika Kazimierza Sosnkowskiego uwięziono w Magdeburgu. Niektórzy znani oficerowie, jak Władysław Sikorski czy Michał Żymierski opowiedzieli się za złożeniem przysięgi. Część młodszych oficerów, jak ppor. Stefan Rowecki, myślała podobnie, uznając że lepiej będą służyć krajowi pozostając na wolności. Podobną postawę przyjął por. A. S. Więckowski, który w maju 1917 r. otrzymał przydział do Komisji Poborowej w Grodzisku Mazowieckim, natomiast od 21 lipca tego roku pełnił obowiązki lekarza 3. pp Legionów – po czym 11 sierpnia objął analogiczne stanowisko w 2. pp Legionów. Po rozwiązaniu formacji legionowych przydzielono go 25 sierpnia 1917 r. do szpitala w Ostrowi Mazowieckiej, organizowanego dla tworzonej wówczas pod dowództwem niemieckim Polskiej Siły Zbrojnej (Polnische Wehrmacht), z dniem zaś 2 września równolegle został lekarzem II kursu

²² E. Skarbek, *Historia 6 pułku piechoty Legionów Józefa Piłsudskiego*, t. I *Tradycje*, Warszawa 1939, s. 295.

²³ CAW WBH, ap. A. S. Więckowski, akta Krzyża Niepodległości z 6 VI 1931 r.; K. A. Czernielewski, *Antoni Stanisław...*, s. 81; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921–1939. Odznaki pamiątkowe piechoty*, Warszawa 1991, s. 35.

²⁴ CAW WBH, ap. A. S. Więckowski, akta Krzyża Niepodległości z 6 VI 1931 r.

szkoleniowego wspomnianej formacji zbrojnej. Należał także do POW. Za wykazane zasługi w swej dotychczasowej służbie został 20 grudnia 1917 r. awansowany na stopień kapitana, a w początkach maja następnego roku przeniesiony na stanowisko lekarza batalionowego w 1. pp Polskiej Siły Zbrojnej²⁵.

Antoni S. Więckowski do końca życia był wierny idei i tradycjom legionowym. W wydanej w 1931 r. publikacji *Dla Polski. Łódź w Legionach* napisał w słowie wstępnym, dość zresztą pompatycznie:

Legjony Piłsudskiego – gromada szaleńców, dziedzice myśli pokoleń powstańczych – pruskie pachołki, mściciele wyrośli z krwią przesiąkłej ziemi – landszturm austriacki. – To byli oni – tamto ich obraz w duszy współziomków. Nie uwierzono im. Nie porwali nikogo z „rozsądnych”, poważnych, dostojnych. – Trzeba więc ich przekonać – zrozumieli Legjony – trzeba wylegitymować się, tytuł polskiego żołnierza uprawnić, sukcesję Chwały i Ofiary unaocznic. – Legitymowali się śmiercią najlepszych, ranami, znojem, poniewierką wszystkich²⁶.

Antoni S. Więckowski w latach międzywojennych aktywnie działał także w oddziale łódzkim Związku Legionistów Polskich. Na początku lat trzydziestych wszedł w skład obywatelskiego Komitetu Fundacji Sztandaru dla Oddziału Łódzkiego. Prezesem był ówczesny dowódca stacjonującej w Łodzi 10. DP, gen. bryg. Józef Olszyna-Wilczyński, A. S. Więckowski zaś został jednym z dwóch wiceprezesów, kierując jednocześnie sekcją propagandową Komitetu. Protektorat nad tą obywatelską inicjatywą objął wojewoda łódzki Władysław Jaszczolt²⁷.

Po zakończeniu I wojny światowej kpt. lek. med. dr A. S. Więckowski wrócił do Łodzi, zostając p.o. lekarza 28. pp (późniejszy 28. pSK). Z dniem 10 marca 1919 r. objął funkcję lekarza naczelnego OW nr VIII w Łodzi i jednocześnie naczelnego lekarza garnizonu łódzkiego. Pod koniec maja kpt. Więckowski został mianowany komendantem 402. szpitala polowego i 30 czerwca 1919 r. wyruszył z nim na front²⁸. Latem 1920 r. został awansowany od razu o dwa stopnie – do stopnia podpułkownika i objął stanowisko szefa sanitarnego 10. DP. Za walki w szeregach Legionów Polskich w latach 1916–1917 oraz w wojnie polsko-rosyjskiej w latach

²⁵ CAW WBH, ap. A. S. Więckowski, akta Krzyża Niepodległości z 6 VI 1931 r.; M. Dutkiewicz, *Służba zdrowia...*, s. 237 i 328–329; M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław...*, s. 16.

²⁶ S. Więckowski, *Legjony Polskie*, [w:] *Dla Polski. Łódź...*, s. 5. Zachowano oryginalną interpunkcję.

²⁷ *Dla Polski. Łódź...*, s. 83.

²⁸ K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon łódzki Wojska Polskiego w latach 1918–1939*, Toruń 2008, s. 140, 196.

Zdjęcie 61. Pułkownik Antoni Stanisław Więckowski – zdjęcie z 1934 r. („Łódź w Ilustracji” 1934, nr 26, s. 3).

1919–1920 A. S. Więckowski został czterokrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych²⁹.

W 1921 r. przeprowadzono reorganizację struktur WP związaną z jego przejściem na organizację pokojową. Zlikwidowano istniejące dotychczas okręgi generalne, tworząc w ich miejsce dziesięć okręgów korpusów, w tym OK nr IV z siedzibą w Łodzi. Podpułkownik A. S. Więckowski został wówczas kierownikiem Wydziału Inwalidzko-Superrewizyjnego Dowództwa OK nr IV. Była to niezwykle ważna funkcja z uwagi na dużą liczbę inwalidów, ofiar działań bojowych lat 1914–1920. Antoni S. Więckowski wykazał się w owym czasie niezwykle ofiarnością i sumiennością w pracy na rzecz poprawy stanu zdro-

wia żołnierzy okaleczonych podczas I wojny światowej oraz w trakcie konfliktu z Rosją bolszewicką³⁰.

W dniu 1 lipca 1925 r. mianowano go starszym ordynatorem i jednocześnie kierownikiem oddziału okulistycznego³¹ w 4. Szpitalu Okręgowym w Łodzi, choć oficjalnie na tym stanowisku zatwierdzony został dopiero 22 stycznia następnego roku³². Przedmiotem szczególnej troski A. S. Więckowskiego była walka z jaglicą (inaczej trachomą), zwaną też egipskim zapaleniem spojówek. Obecnie w Polsce choroba ta już nie występuje, nęka ona głównie kraje azjatyckie i afrykańskie, o niskim stanie higieny osobistej. Jednakże w okresie międzywojennym stan sanitarny w Polsce był zatrważający. Służba zdrowia polskiej armii w istotny sposób przyczyniła się do jego poprawy. Warto nadmienić, że wielu żołnierzy nauczyło się wówczas – w trakcie odbywania obowiązk-

²⁹ CAW WBH, ap. A. S. Więckowski, akta Krzyża Niepodległości z 6 VI 1931 r., Akta OOP, sygn. 1130. Dodać należy, że Krzyż Walecznych można było otrzymać w II RP tylko czterokrotnie (S. Oberleitner, *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990*, t. I, Zielona Góra 1992; W. Bigoszevska, *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989).

³⁰ K. Czernielewski, *Antoni Stanisław...*, s. 82; W. K. Cygan, *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*, t. V, Warszawa 2007, s. 118.

³¹ Według ówczesnej terminologii „ocznego”.

³² M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław...*, s. 20.

kowej służby wojskowej – podstawowych zasad higieny, jak np. mycia zębów³³.

W 1929 r. A. S. Więckowski został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi. W uzasadnieniu wniosku podkreślano jego osiągnięcia dla sprawy niepodległości Polski, walkę w Legionach Polskich oraz w wojnie polsko-rosyjskiej lat 1919–1920, jego działalność w POW, jak również: „*obecną pracę kulturalno-oświatową wśród młodzieży*”³⁴. Ciekawe jest, że Więckowski – mimo raczej lewicowych przekonań politycznych – pozostał wierny ideom komendanta J. Piłsudskiego. Wprawdzie w materiałach archiwalnych nie zachowały się informacje, jaką postawę zajął w maju 1926 r., ale należy sądzić, że albo poparł zamach, jak pułki stacjonujące w garnizonie łódzkim³⁵, albo przyjął postawę neutralną. Jak wspomniano wcześniej, był przecież zagorzałym piewcą tradycji legionowej – toteż bliżej mu było mimo wszystko do J. Piłsudskiego niż do popierania rządów przedmajowych³⁶.

Z początkiem 1930 r. – awansowany w międzyczasie na stopień pułkownika – A. S. Więckowski został zastępcą komendanta, a od 8 kwietnia tego roku komendantem 4. Szpitala Okręgowego w Łodzi, mieszczącego się przy ul. Stefana Żeromskiego 113³⁷. W 1931 r. Więckowskiego odznaczono Krzyżem Niepodległości, co było wyrazem uznania jego zasług dla sprawy niepodległości Polski w latach 1914–1920. Przypomnieć trzeba, że pułkownik był czterokrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem Zasługi oraz Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. We wrześniu 1931 r. zaproponowano mu także objęcie funkcji szefa sanitarnego OK nr II w Lublinie, a w rok później OK nr X w Przemyślu. W obydwu przypadkach pułkownik odmówił. Wydaje się, że jedną z przyczyn było to, iż od 1911 r. emocjonalnie związał się z Łodzią, której nie chciał opuszczać³⁸. W konsekwencji, 30 kwietnia 1934 r. został szefem sanitarnym OK nr IV. Jego przełożeni wysoko go cenili, uważając że A. S. Więckowski nadaje się na czas wojny na szefa sanitarnego armii. Decydował o tym fakt, iż pułkownik przez cały czas podnosił swoje kwalifikacje za-

³³ K. Czernielewski, *Antoni Stanisław...*, s. 83. Antoni S. Więckowski był m.in. autorem opracowania: *Postępowanie w chorymi na jaglicę*, „Lekarz Wojskowy” 1933, t. XXII, z. 6.

³⁴ CAW WBH, ap. A. S. Więckowski, Akta OOP, sygn. 1130.

³⁵ W. Jarno, *Bunt garnizonu łódzkiego w maju 1926 r.*, „Mars” 2002, t. XII, s. 19–43; K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon łódzki...*, s. 413–434.

³⁶ Por. opinię: M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław...*, s. 20. Pod koniec 1929 r. Więckowski został awansowany na stopień pułkownika.

³⁷ Do roku 1925 nosiła nazwę ulicy Pańskiej.

³⁸ CAW WBH, ap. A. S. Więckowski, akta Krzyża Niepodległości z 6 VI 1931 r. (legitymacja Krzyża Niepodległości Więckowskiego nosiła numer 9229. Pułkownik mieszkał wówczas przy ulicy Kilińskiego 105, a od 1935 r. przy ul. Narutowicza 115c. APŁ, Sąd Grodzki w Łodzi, sygn. 127).

równy wojskowe, jak i medyczne. Jeszcze w 1922 r. ukończył kurs aplikacyjny przy Wojskowym Instytucie Sanitarnym w Warszawie, a dziesięć lat później VII Kurs Doskonalenia Oficerów Sztabowych³⁹.

Zdjęcie 62 i 63. „Święcone” w świetlicy żołnierskiej 4. Szpitala Okręgowego w Łodzi w kwietniu 1934 r. – zdjęcie z lewej oraz uroczysta akademія w świetlicy żołnierskiej 4. Szpitala Okręgowego w Łodzi w dniu 3 maja 1934 r. – zdjęcie z prawej; w obu uroczystościach uczestniczył płk A. S. Więckowski („Łódź w Ilustracji” 1934, nr 14, s. 3 i nr 19, s. 6)

Zdaniem Mariana Serejskiego⁴⁰ po śmierci marszałka J. Piłsudskiego płk A. S. Więckowski nie znajdował już uznania w oczach ówczesnych sfer rządzących zarówno politycznych, jak i wojskowych. Miano mu za złe jego demokratyczne poglądy i zaangażowanie polityczne, co spowodowało, iż z dniem 30 listopada 1935 r. przeszedł w stan spoczynku. Można także domniemywać, że związane to było również z odejściem ze stanowiska dowódcy OK nr IV gen. bryg. Stanisława Nałęcz Małachowskiego, który bardzo wysoko cenił Więckowskiego za jego zdolności organizacyjne, kierownicze i wiedzę fachową. Nowy dowódca OK nr IV – którym od września 1934 r. był gen. bryg. Władysław Langner – płk. A. S. Więckowskiego już tak wysoko nie cenił⁴¹.

Odejście z wojska A. S. Więckowski odczuł bardzo boleśnie, lecz nadal pracował jako lekarz, lecz tym razem jako lekarz cywilny – od jesieni 1935 r. był bowiem lekarzem ambulatoryjnym na Bałutach, najbiedniejszej łódzkiej dzielnicy w latach II RP⁴². Kontynuował także rozpoczętą na początku lat dwudziestych działalność społeczną i polityczną. Po powstaniu w roku 1921 w Polsce Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela stał się jednym z jej najaktywniejszych działaczy. Przez wiele lat współpracował

³⁹ K. Czernielewski, *Antoni Stanisław...*, s. 85.

⁴⁰ M. Serejski, *Stanisław Więckowski...*, s. 28.

⁴¹ Por. opinię: M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław...*, s. 27–28.

⁴² K. Czernielewski, *Antoni Stanisław...*, s. 85; W. Cygan, *Oficerowie Legionów...*, s. 118.

w Lidze z Andrzejem Strugiem, także byłym legionistą, pisarzem oraz wybitnym działaczem PPS. Do głównych celów Ligi należało:

Budzenie w społeczeństwie obowiązków obywateli w stosunku do państwa [...] dążenie do reformy tych praw, które obrażają prawa jednostki oraz prawa grup społecznych, politycznych czy narodowych [...] szerzenie i umacnianie w ludziach poczucia sprawiedliwości i tolerancji⁴³.

W 1936 r. został prezesem łódzkiego oddziału Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela, kierując nią aż do jej rozwiązania przez władze państwowe w roku następnym⁴⁴.

Druga połowa lat trzydziestych w Polsce to okres zaostrzającej się walki politycznej. Zaangażował się w nią także A. S. Więckowski. Na odbytym w dniu 15 grudnia 1937 r. zebraniu łódzkich działaczy polityczno-społecznych w lokalu przy ulicy Kilińskiego 86 postanowiono utworzyć łódzki oddział Klubu Demokratycznego. Na czele komitetu organizacyjnego stanął Antoni S. Więckowski⁴⁵. W roku następnym, w dniu 7 lutego odbyło się zebranie konstytucyjne Klubu Demokratycznego w Łodzi, na którym funkcję prezesa powierzono ponownie właśnie jemu⁴⁶. W czerwcu 1938 r. na Zjeździe Klubów Demokratycznych we Lwowie zapadła decyzja o utworzeniu Stronnictwa Demokratycznego. Antoni S. Więckowski wszedł wówczas w skład komitetu organizacyjnego nowej partii w kraju, jak również w okręgu łódzkim. W grudniu 1938 r. z ramienia wspomnianej partii został członkiem Rady Miejskiej Miasta Łodzi. W swoich wypowiedziach publicznych i artykułach podkreślał, że jest przeciwnikiem rasizmu i nacjonalizmu, przywiązując ogromną wagę do wartości moralnych. Uważał, że o wartości człowieka powinna decydować jego praca, a nie pochodzenie czy status majątkowy⁴⁷.

Pułkownik interesował się jednak nie tylko działalnością społeczną. Już w 1923 r. A. S. Więckowski powrócił do swych zainteresowań naukowych z lat młodzieńczych. Rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Do podjęcia tego kroku skłoniła go chęć pracy pedagogicznej i oświatowej, czego przejawem było założenie przez niego w 1921 r. w Łodzi pierwszego wieczorowego gimnazjum dla dorosłych w Polsce. Wielu młodych ludzi walcząc o niepodległość ojczyzny w latach 1914–1921, musiało po wojnie nadrobić zaległości we własnej edukacji. Tworząc szkołę wieczorową A. S. Więckowski wyszedł naprze-

⁴³ Cyt. za: M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław...*, s. 20.

⁴⁴ Tamże, s. 28; W. Cygan, *Oficerowie Legionów...*, s. 118 podaje, że prezesurę Ligi Więckowski objął już w 1935 r.

⁴⁵ W. Tomaszewicz, *Ze wspomnień...*, s. 487.

⁴⁶ M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław...*, s. 31–32.

⁴⁷ Tamże, s. 35, 38–41.

ciw tym potrzebom. Należy dodać, że w miarę możliwości wspomagał szkołę i uczniów także finansowo. W 1921 r. należał też do współorganizatorów prywatnego gimnazjum „Towarzystwa Społecznego Polskiego Gimnazjum Męskiego”⁴⁸, którego tradycje kontynuuje obecnie VIII Liceum Ogólnokształcące im. Adama Asnyka w Łodzi.

W 1928 r. A. S. Więckowski po ukończeniu studiów na Uniwersytecie Jagiellońskim otrzymał tytuł „nauczyciela szkół średnich” o specjalizacji „historia i wychowanie obywatelskie”. Od tego momentu jeszcze bardziej zaangażował się w działalność pedagogiczną, zostając zarazem członkiem Zarządu Stowarzyszenia Gimnazjum Żeńskiego im. Elizy Orzeszkowej przy al. Tadeusza Kościuszki 21. Prowadził także zajęcia z historii dla uczennic prywatnej szkoły Romany Sobolewskiej-Konopczyńskiej przy ulicy Gdańskiej 90, a w 1936 r. był współzałożycielem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łodzi⁴⁹. Sześć lat wcześniej A. S. Więckowski opublikował pod swoimi obydwojma imionami niezwykle ciekawe opracowanie o postaci cesarza Juliana Apostaty⁵⁰. Pisał je pod nadzorem jednego z najwybitniejszych ówczesnych badaczy starożytności, prof. dr. Ludwika Piotrowicza. W 1933 r. otrzymał za nie stopień doktora filozofii⁵¹.

Należy podkreślić, że właśnie działalność edukacyjna stała się wielką pasją A. S. Więckowskiego. Szczególnie silne były jego związki z Gimnazjum im. Orzeszkowej. Szkoła ta znana była z wysokiego poziomu nauczania oraz tolerancji wobec mniejszości narodowych. Z tego powodu gimnazjum, a także A. S. Więckowski, byli silnie atakowani w drugiej połowie lat trzydziestych przez łódzkich działaczy endeckich. Jego dawna uczennica, a potem nauczycielka Gimnazjum im. Orzeszkowej – Aleksandra Domagałowa, po latach tak go wspominała: *„Był to niezłomny, mocny i prawy charakter. Cechowała go wspaniała umiejętność oceny ludzi, a przy tym całkowita bezinteresowność [...] Był społecznikiem i demokratą w najszlachetniejszym tego słowa znaczeniu”*⁵².

⁴⁸ „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego” 1931, nr 52, poz. 434; *90 lat VIII Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Asnyka w Łodzi*, Łódź 2011, s. 11.

⁴⁹ W. Cygan, *Oficerowie Legionów...*, s. 118.

⁵⁰ A. S. Więckowski, *Julian Apostata jako administrator i prawodawca*, Warszawa 1930.

⁵¹ K. Czernielewski, *Antoni Stanisław...*, s. 86. Julian Apostata (331–363) był bratankiem sławnego rzymskiego cesarza Konstantyna Wielkiego, a zarazem cenionym uczonym i dowódcą wojskowym, ogłoszonym cesarzem przez swych żołnierzy. W 361 r. zapowiedział w Imperium Rzymskim powrót do religii pogańskiej, jako oficjalnego wyznania, z tego powodu otrzymał przydomek Apostata, czyli Odstępcy. Jednak jego polityka religijna nie pozostawiła żadnych trwałych śladów, bo tryumf chrześcijaństwa jako religii panującej był już przesądzony. Dodajmy, że rządy jego były krótkie. Zmarł 26 VI 363 r. wskutek rany odniesionej podczas walk w Persji.

⁵² Cyt. za: M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław...*, s. 21–22.

Antoni S. Więckowski aktywnie działał również w Polskim Towarzystwie Historycznym, w którym od 1938 r. pełnił funkcję członka Zarządu Oddziału Łódzkiego. Od tego samego roku był wykładowcą Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi. Nawet w okresie okupacji nie zaprzestał działalności edukacyjnej, wykładając historię starożytną na tajnych zajęciach Uniwersytetu Warszawskiego i Wolnej Wszechnicy Polskiej⁵³.

Według autorów najobszerniejszej – jak dotąd – biografii A. S. Więckowskiego, na początku lat dwudziestych związał się on z wolnomularstwem⁵⁴. W II RP masoneria była centrolewicową organizacją, jej zaś członkowie to inteligencja i przedstawiciele burżuazji. Była zwalczana przez prawicę za swój laicki program głoszący równość wobec prawa bez względu na pochodzenie, narodowość czy wyznanie. Antoni S. Więckowski był prezesem powstałej w Łodzi w 1926 r. loży im. Gabriela Narutowicza. Jej spotkania – według relacji jego córki – Wandy Mitzner, odbywały się w mieszkaniu Więckowskich przy ulicy Narutowicza 115. Podczas zebrań w mieszkaniu nie było żadnego z członków rodziny⁵⁵. Loża uległa samorozwiązaniu w 1938 r.

We wrześniu 1939 r. A. S. Więckowski nie został zmobilizowany, mimo jego wielkiego doświadczenia jako lekarza wojskowego. Udał się więc – wraz z synem – do Warszawy, a stamtąd do Siedlec – zgodnie z odezwą ppłk. Romana Umiastowskiego, szefa propagandy w Sztapie Naczelnego Wodza, nakazującą wszystkim dotąd niezmobilizowanym mężczyznom udanie się na wschód, gdzie będą formowane nowe jednostki WP⁵⁶. Kiedy jednak A. S. Więckowski dowiedział się, że Warszawa broni się, chciał powrócić do stolicy. Gdy nie udało się do niej przedrzeć, zawrócił ostatecznie do Łodzi. Jednak z uwagi na fakt, iż poszukiwało go łódzkie gestapo, ponownie – w październiku 1939 r. – udał się do Warszawy. Antoni S. Więckowski znany był bowiem niemieckim władzom okupacyjnym jako aktywny polski działacz społeczno-polityczny, często ostrzegający w swych wystąpieniach o zagrożeniu ze strony hitleryzmu dla losów Polski⁵⁷.

W Warszawie został członkiem Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej, powstałej jesienią 1939 r. Na szczęście zdołał uniknąć aresztowania w trakcie masowych zatrzymań przez Niemców jej członków w styczniu następnego roku. Na początku 1940 r. A. S. Więckowski objął funkcję pre-

⁵³ K. Czernielewski, *Antoni Stanisław...*, s. 86; W. Cygan, *Oficerowie Legionów...*, s. 118.

⁵⁴ M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław...*, s. 25.

⁵⁵ Tamże, s. 26. Autorzy uzyskali relację córki w czerwcu 1971 r.

⁵⁶ Zob.: P. Żukowski, *Kontrowersje wokół działalności ppłk. dypl. Romana Umiastowskiego we wrześniu 1939 roku*, [w:] *Polska bez Marszałka. Dylematy obozu piłsudczykowskiego po 1935 roku*, red. M. Wołos, K. Kania, Toruń 2008, s. 389–403.

⁵⁷ M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Antoni Stanisław...*, s. 43–44. Przed wybuchem wojny Więckowski był m.in. członkiem Komitetu Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej.

zesa Zarządu Głównego Stronnictwa Demokratycznego, kierując także jego Radą Programową oraz reprezentował wspomnianą partię w Politycznym Komitecie Porozumiewawczym Stronnictw Politycznych przy Delegaturze Rządu RP na Kraj. Stronnictwo Demokratyczne uznało władze RP, jakie ukonstytuowały się na uchodźstwie, a jego przedstawiciele weszli w skład instytucji Polskiego Państwa Podziemnego: Rady Głównej Obrony Narodowej przy Dowództwie Głównym Służby Zwycięstwu Polski oraz Biura Informacji i Propagandy Związku Walki Zbrojnej, przemianowanego w 1942 r. na Armię Krajową. W konspiracji A. S. Więckowski używał pseudonimów „Doktor” i „Piotr”⁵⁸.

W nocy z 9 na 10 czerwca 1942 r. A. S. Więckowski został aresztowany w mieszkaniu przy ul. Lenartowicza 13 w Warszawie i osadzony w więzieniu na Pawiaku, skąd 17 listopada wywieziono go do obozu koncentracyjnego Auschwitz, gdzie otrzymał numer obozowy 75894. W obozie pracował jako lekarz okulista, pomagał także w tamtejszym laboratorium. Niektórzy autorzy podają⁵⁹, że został rozstrzelany przez Niemców, ale tezie tej przeczy fakt, że komendantura obozu pozwoliła mu na pracę lekarza. W przypadku, gdyby miał być przeznaczony na egzekucję, nie dostałby zgody na wykonywanie funkcji medyka. Prawdopodobnie zmarł 31 grudnia 1942 r. na atak serca lub z ogólnego wycieńczenia organizmu⁶⁰. Autorzy biografii A. S. Więckowskiego uważają, że była to śmierć naturalna. Podkreślają, że miał już ponad 60 lat, był słabej budowy fizycznej, a przed 1939 r. był przyzwyczajony do dość wysokiego standardu życia.

Po II wojnie światowej A. S. Więckowski został uhonorowany 27 maja 1946 r. poprzez nadanie jego imienia dotychczasowej ulicy Śródmiejskiej. Uszanowano – w pewnym sensie – to, iż pułkownik nie lubił swego pierwszego imienia, gdyż ulica otrzymała nazwę „Stanisława Więckowskiego”. Blisko dwadzieścia lat później, 19 kwietnia 1964 r. na rogu ulic Piotrkowskiej i Więckowskiego odsłonięto poświęconą mu tablicę pamiątkową. Ufundowały ją władze Stronnictwa Demokratycznego, a autorem projektu plastycznego był artysta rzeźbiarz Antoni Biłas. Ponieważ działo się to w czasach PRL, nie wspomniano nic o jego zasługach legionowych i wojskowych, a tylko o działalności politycznej oraz pedagogicznej⁶¹.

⁵⁸ K. Czernielewski, *Antoni Stanisław...*, s. 87; W. Cygan, *Oficerowie Legionów...*, s. 118; A. K. Kunert, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1945*, t. I, Warszawa 1987, s. 158–159.

⁵⁹ W. Cygan, *Oficerowie Legionów...*, s. 118.

⁶⁰ APŁ, Sąd Grodzki w Łodzi, sygn.127, dokument z Oświećmiami informujący Marię Więckowską o zgonie męża zaginął w czasie Powstania Warszawskiego, bp.

⁶¹ K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon Łódzki...*, s. 506–507. Antoni S. Więckowski jest też patronem ulic we Wrocławiu i Szczecinie.

Antoni Stanisław Więckowski to postać nietuzinkowa: lekarz, żołnierz, społecznik, polityk i historyk. Był człowiekiem o szerokich horyzontach umysłowych, gorącym patriotą wyczulonym na krzywdę społeczną, człowiekiem tolerancyjnym i współczującym ludziom skrzywdzonym. Swą wiedzą czy to z zakresu medycyny, czy szeroko pojętej humanistyki chętnie dzielił się ze wszystkimi. Wiele czasu poświęcał sprawom edukacji i rozwoju łódzkiego szkolnictwa. Autorzy piszący o nim zastanawiają się, jak płk A. S. Więckowski znajdował na to wszystko czas. Na koniec jeszcze jedna refleksja. Mimo iż kojarzy się go raczej jako człowieka centrolewicy, to do końca pozostał wierny pamięci Komendanta, tak jak wielu innych żołnierzy Legionów Polskich.